

kalmazzák az igények fogadásában és a megrendelt anyagoknak a felhasználóhoz való eljuttatásában. A BLDSC piaci része szilárd, szolgáltatásaival a könyvtárak általában elégedettek. Sok könyvtár vett már igénybe elektronikus dokumentumszolgáltatást, főleg mint a BLDSC háttérkönyvtárát vagy alternatíváját.

A felmérés eredményeinek összefoglalása

- A felmérésbe bevont valamennyi könyvtár igénybe vette a BLDSC-t, 85%-uk naponta;
- esetenként használták a LAMBDA-t, a BMA-t, helyi és regionális forrásokat, a BIDS-t és az UnCover-t;
- a könyvtárak 53%-ának volt hozzáférése a BIDS-hez, de csak egynegyed részük használta dokumentumszolgáltatásra, azok sem gyakran;
- 10 könyvtárnak volt hozzáférése a LAMBDA-hoz, közülük heten naponta használták;
- a könyvtárak 90%-a papíron kapta a megrendeléseket;
- a megrendeléseket a könyvtárak az esetek többségében elektronikusan továbbították a szolgáltatókhoz (BLDSC, UnCover, LAMBDA, BIDS, UMI), ezen túlmenően a megrendeléseket inkább postán küldték, mint faxon, telefonon vagy e-mailben;
- kevesen használták az e-mailt a dokumentumok fogadására, legtöbben (61%) a postát, néhányan a faxot vették igénybe;
- a végfelhasználó értesítésére legtöbben az e-mailt vagy a postai levelet használták;
- a könyvtárak 49%-a kér pénzt a könyvtárközi kölcsönzésért, 44% a tanszékre hárítja, 73% pedig viseli a költségek egy részét;
- a könyvtárak kevéssé használják a gyors szolgáltatásokat (rush service);
- a BLDSC nagyon széles tematikában szolgáltat, míg a többiek egy-egy témakörre szakosodnak (pl. az UnCover a tudományokra, az ANBAR az üzleti életre és a kereskedelemre);
- a BLDSC többféle dokumentumtípust szolgáltat, míg a többiek főleg folyóiratcikkeket;
- a BLDSC a rendelések 57%-át teljesíti egy héten belül, míg a többiek ennél hosszabb idő alatt;

- a dokumentumszolgáltatás minősége eltérő: a BLDSC-t a legkönnyebb használni, az ANBAR, a UMI és a BLDSC a legmegbízhatóbb, az ANBAR, a BLDSC és a BMA a legjobban teljesítő;
- a nyomtatott anyagok tekintetében a legjobb az ANBAR, a LAMBDA és a BLDSC;
- a BLDSC-nél a felhasználók az ügyfélszolgálatot, a több példányban történő rendelés lehetőségét és a nagy állományt értékelték;
- a felmerülő nehézségek általában a késések, a hiányzó dokumentumok, és a rossz minőségű nyomtatás;
- a könyvtárak 40%-a tervezi az elektronikus szolgáltatások bevezetését.

A projekt egyik fő célja annak megismerése volt, hogy is működik mindez a valóságban. Ehhez valódi megrendelők valódi megrendeléseit használták fel. A vizsgálatok a következő lehetőségekre terjedtek ki: a kért dokumentum elektronikusan érkezik továbbításra vagy az állomány számára, a dokumentum küldése közvetlenül a felhasználó címére. Ennek során figyelték a rendelés és az adminisztráció egyszerűségét, a teljesítési időt, a kapott másolatok minőségét. A felhasználók véleményét a keresésről, a rendelésről és a dokumentumok kézhezvételéről kérték ki; ezeket a Likert-skála szerint értékelték.

Az eredmények vegyes képet mutattak. Kutatási szempontból fontosabb volt a rendelési folyamat megismerése, tapasztalatok gyűjtése a megbízhatóságról, és a források adatainak összegyűjtése. Az nyilvánvalóvá vált, hogy bizonyos szakadékok vannak az elektronikus dokumentumellátás víziója és a valóság között. A projekt egyik célja annak részletes bemutatása, hogy használhatóság, terjedelmesség, szakterület, megbízhatóság és hatékonyság szempontjából milyen egy ideális dokumentumszolgáltatás.

A FIDDO projekt nagy érdeklődést váltott ki mind szakmai körökben, mind a szolgáltatók részéről. A projektteam teljesítette a feladatot, a megbízható információk pártatlan összeállítását.

/DAVIES, J. E.–MORRIS, A.: Weighing up the options for document supply: a description and discussion of the FIDDO Project. = *Interlending & Document Supply*, 26. köt. 2. sz. 1998. p. 76–82./

(Viszocsekné Péteri Éva)

A copyright, az Internet és más jogi kérdések

Az Internet széles körű elterjedése a könyvtárakban és az üzleti életben világszerte számos jogi problémát hozott napvilágra. Míg az új médium hatalmas lehetőségeket ígér a társadalom számá-

ra és az egyes emberek életének jobbá tételére, természetes, hogy jogi problémák merülnek fel. Egyes elképzelések szerint a társadalom úgy fog átalakulni, hogy egyre kisebb szerepe lesz benne a

jognak. A jelenleg folyó viták egy része bűnügyi tárgyú, mint a gyermekpornográfia terjesztése. A polgári jogi jogviták között találjuk a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok, elsősorban a szerzői jog és a védjegy megsértését. Hasonlóképpen felmerül az elektronikus kereskedelem szabályozásának szükségessége, vagy az egészségügyi és jogi adatok titkossága. Minden egyes esetben felmerül a joghatások és az alkalmazandó jog kérdése is. A következőkben öt témakört érintünk: a szerzői jogot, az online szolgáltatók felelősségét, az adatbázis-védelmet, az illetlenség (obszcenitás) az Interneten kérdését, és a személyes adatok védelmét.

Szerzői jog

Az Internet számos híve úgy gondolja, hogy digitális környezetben a szerzői jog egyszerűen eltűnik, mivel szükségtelen vagy elavult lesz. Ehhez jön még az a hiedelem, hogy a digitális információhoz való hozzáféréseért díjat szedni olyan könnyű és olcsó lesz, hogy nem lesz szükség a szerzői jogi védelemre. A szerzői jog jogosultjai szerint az Internet csak újabb lehetőségeket teremt a védett művek másolására és plagizálására. Ugyanezen az állásponton vannak a védett művek használói is.

Az Amerikai Egyesült Államokban a szerzői jog azért fejlődött ki, hogy egyensúlyba hozza a védett művek előállítóinak és használóinak jogait. A könyvtárban ingyenesen elérhető információért akár csak névleges díj fizetése is ellentmond az USA alkotmányának. Meg kell találni azt a határt, ami még belefér a „tisztesseges használat” fogalmába. Az Egyesült Államok Szerzői Jogi Törvénye szerint a tisztességes használat azt a lehetőséget vagy jogot jelenti, amely meghatározott körülmények között lehetővé teszi valaki más (tehát nem a tulajdonos) számára a védett mű használatát. Ide tartozik például az oktatási, kritikai stb. célra történő másolás, beleértve több példány előállítását is kutatáshoz vagy tanításhoz. A tisztességes használatot minden egyes vitában kötelező erővel a szövetségi bíróság állapítja meg négy fő, de nem kizárólagos szempont alapján: a használat célja és jellege; a védett mű tulajdonságai; a használat mennyisége és tartóssága; piaci hatások. A mennyiség és a tartósság figyelembevételével kidolgozott ún. Tantermi Irányelvek (Classroom Guidelines) szerint cikkekről, könyvek fejezeteiről több példány is készülhet a tanulók számára. Az irányelveket egyeztetették a kiadók és a szerzők képviselőivel. Az egyeztetés után olyan korlátozások maradtak, mint a szavak száma, egy szerzőtől másolható cikkek száma stb. Ugyanez az elektronikus világban azt jelenti, hogy a tanár felteszi a cikket a honlapjára, és a tanulók egy-egy példányhoz hozzáférhetnek. Az irányelvek a másolat terjesztését az adott évfolyamra korlátozzák. Több

egyetem is egyetért azzal, hogy pl. egy védett művet is tartalmazó, kari honlaphoz tilos legyen a hozzáférés akár az egyetem más egységeiből is. A hozzáférés korlátozása pl. az osztály számára a tanulóknak készített másolatokkal egyenértékű.

A másik kérdéskör a védett digitális mű használatát érinti. Erre példa, hogy a *The Washington Post*, a *Times Mirror* és más kiadók beperelték a *Total Newst*, amiért híreiket engedély nélkül átvette és közzétette weboldalán, kiegészítve saját hirdetéseivel. Az eset azért nem volt egyértelmű, mert az újságok mindegyike rendelkezik ingyenesen hozzáférhető elektronikus változattal, így anyagi veszteségről nem volt szó. Mivel a felek peren kívül megegyeztek, nem tudhatjuk, a bíróság hogyan döntötte volna el a vitát.

Az online szolgáltatók felelőssége

Egyelőre nincs eldöntve az a kérdés, felelős-e az online szolgáltató az előfizetője cselekményeire. Az online szolgáltatás felhasználója nyilvánvalóan felel a szerzői jog megsértéséért, a gyermekpornográfia terjesztéséért. Bonyolultabb kérdés: terheli-e felelősség a szolgáltatót azért, hogy hozzáférhetővé tette a szolgáltatást. Meghatározott körülmények között a szolgáltatónak vállalnia kell a felelősséget, de hogyan lehet ezt meghatározni? Ha az online szolgáltatót úgy tekintjük, mint a telefontársaságot, akkor a felelősség a felhasználóé. Közbe kell-e lépnie a szolgáltatónak, ha pl. egy általa működtetett levelezőlistán történik a jogsértés? Egy amerikai bíróság 1997-ben olyan határozatot hozott, hogy a szolgáltató felelőssége alól egy kivétel van, a rágalmazás. Az online felhasználó cselekménye ilyenkor a kiadóéval esik azonos elbírálás alá.

Az USA kongresszusa 1997-ben bocsátott ki egy törvényt a szerzői jogok kérdésében, elsősorban az aktív szolgáltatók számára. A törvény értelmében a személy nem felelős harmadik személyek jogsértő tevékenységéért, ha (1) kezdetben nem tette online hozzáférhetővé az anyagot; (2) nem generálta, válogatta vagy változtatta más módon az anyag tartalmát; (3) nem határozta meg, ki kapja az anyagot; (4) a jogsértésnek tulajdoníthatóan nem lett anyagi haszna; (5) anyagilag nem támogatta, nem hirdette az anyagot. Ha a szolgáltató értesült a jogsértésről, az ő kötelessége lehet, hogy megtegye a szükséges lépéseket a felelőség elkerülése érdekében.

Az ezt követő, 1997. szeptemberi törvény kedvezőbb az oktatási intézmények és a könyvtárak számára. Az Ashcroft-törvény néven ismert rendelkezés tisztázza, hogy nem tehető felelőssé a hálózati szolgáltató egy harmadik fél cselekedeteire, hacsak arról nem tájékoztatják, és nincs lehetősége a jogsértés megakadályozására. A könyvtárossról nem lehet feltételezni, hogy értesült a jogsértésről, és elvárni tőle, hogy elhárítsa azt, ha úgy

gondolja, hogy a használat tisztességes volt, vagy egyébként jogszerű.

Adatbázis-védelem

1991-ben az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága rögzítette, hogy az a gyűjteményes mű kaphat szerzői jogi védelmet, amelyhez az adatok gyűjtése és rendszerezése komoly munkát igényel. Az adatgyűjtéssel végzett munkában az eredetiséget a válogatás, a szervezés, az indexelés és a gyűjtemény összeállításához hozzáadott érték jelenti. Ez után az ítélet után az adatbázis-előállítók egyre erősebben építettek a kötelmi jogra a hasznosítási engedélyek kidolgozásában, amelyek megkövetelik, hogy az információhoz való hozzáférésért fizetni kell, és lehetővé tehetik az információ hasznosításának vagy újrahasznosításának korlátozását.

Az Európai Unió 1996 közepén elfogadott irányelvében előírja, hogy minden tagországnak önálló (*sui generis*) védelmet kell az adatbázisoknak biztosítania, függetlenül attól, hogy azok eredetileg védettek voltak-e vagy sem. A védelem 15 évre szól, de minden egyes módosítás után a 15 év újra kezdődik. Az Egyesült Államokban a kereskedelmi adatbázis-tulajdonosok hasonló védelmet sürgettek, hogy adatbázisaik Európában kölcsönösen védettek legyenek. Az e célra irányuló törvénytervezet a védelmet 25 évben határozta volna meg. Ez a törvénytervezet minden analóg (pl. nyomtatott) és digitális adatgyűjteményre kiterjedt volna. A törvénytervezet vitáját azóta sem nyitották meg.

Egy 1997 augusztusában az USA Szerzői Jogi Jogvédő Hivatala által összeállított jelentés megvizsgálta az adatbázisok védelmét. A jelentés készítése idején folytatott tanácskozások során számos elvi megállapodás született, pl. hogy az adatbázisok részben másolhatók, vannak olyan adatok, amelyek nem szorulnak védelemre, nem tekinthetők valaki tulajdonának stb. A jelentés két olyan kérdést is felvetett, amelyek az alkotmányt érintik. Egyrészt, hogy alkotmányos lenne-e egy olyan jogszabály, amely az adatbázisokat védi tekintet nélkül arra, hogy sem az egyéni jellegeket, sem a korlátozott védelmi időtartamot nem teszi szükségessé. Másrészt az alkotmány első módosítását érinti, hogy jogszabály korlátozhatja-e egyáltalán az adatok szabad közlését.

Az utóbbi időkben fellángolt viták a *sui generis* elv helyett az adatok hűtlen kezelését helyezik előtérbe.

Obszcenitás

Sokan azt hitték, hogy amikor 1997-ben az amerikai Legfelsőbb Bíróság a kommunikációs illemszabályokra vonatkozó törvény egyes részeit alkotmányellenesnek nyilvánította, megoldódtak az Interneten előforduló szemérmertlenséggel kapcsolo-

latos problémák. Ezután egy 1997. évi törvénytervezet megtiltotta volna az olyan anyagok kereskedelmi terjesztését a World Wide Webben, amelyek ártalmasak a kiskorúakra. A törvénytervezet vitáját nem kezdték meg, hanem átvitték a következő választási évre. Az iskolák és a könyvtárak egyelőre nem kaptak útmutatást ahhoz, hogy tegyék az Internetet hozzáférhetővé a fiatalok számára úgy, hogy ne jussanak a felnőtt anyagokhoz. A legtöbb ilyen intézmény szülői beleegyezéshez köti az Internet használatát.

Mind a magán-, mind a közszférában a munkáltatók küzdenek az Internet munkahelyi használatával és annak a dolgozókra gyakorolt hatásával. Mi történik akkor, ha a dolgozó képernyőjét mások is láthatják, és azon olyan háttér van, amelyet mások pornográfának éreznek? Az obszcenitás kérdése régóta foglalkoztatja a társadalmat, és az Internet korlátozása csak egy kísérlet a probléma megoldására.

Személyes adatok védelme

Az Internet használatával nő az egyes emberekkel kapcsolatosan elérhető információk mennyisége. Az üzleti világnak érdeke az emberekkel kapcsolatos információk gyűjtése piackutatás, célzott hirdetések számára. A Webet használók személyi adatait még könnyebb megtudni annak révén, hogy követni lehet az ún. kattintási folyamatot: a felhasználó elektronikus postacímét, az általa használt böngészőprogramot, számítógépének típusát, az általa meglátogatott weboldalt (honnan jött, merre ment tovább) stb.

A felhasználó személyi adatainak védelmére vonatkozó törvénytervezetet 1997-ben nyújtották be. Ez tiltaná a személyi azonosítására szolgáló információk beleegyezés nélküli átadását harmadik félnek. További lépésként a házszabály 1998. évi bevezetése után nem sokkal elfogadták az egyéni tájékoztató szolgálatokra vonatkozó irányelveket. Az irányelvek érintik mind a nyilvánosan elérhető információkat, amelyeket nem kell titkosan kezelni, mind a nyilvánosságra nem hozhatókat.

Következtetések

1997 őszén két törvénytervezet is foglalkozott a digitális környezetben a védett műveket használók jogainak elismerésével. Ezek nyomán a Szerzői Jogi Törvény ki lesz bővítve általa, hogy világossá teszi, a védett művek tisztességes használata a digitális formátumban lévő munkákra és a hálózati környezetre is vonatkozik.

/GASAWAY, L. N.: Copyright, the Internet, and other legal issues. = Journal of the American Society for Information Science, 49. köt. 11. sz. 1998. p. 1003-1009./

(Viszocsekné Péteri Éva)